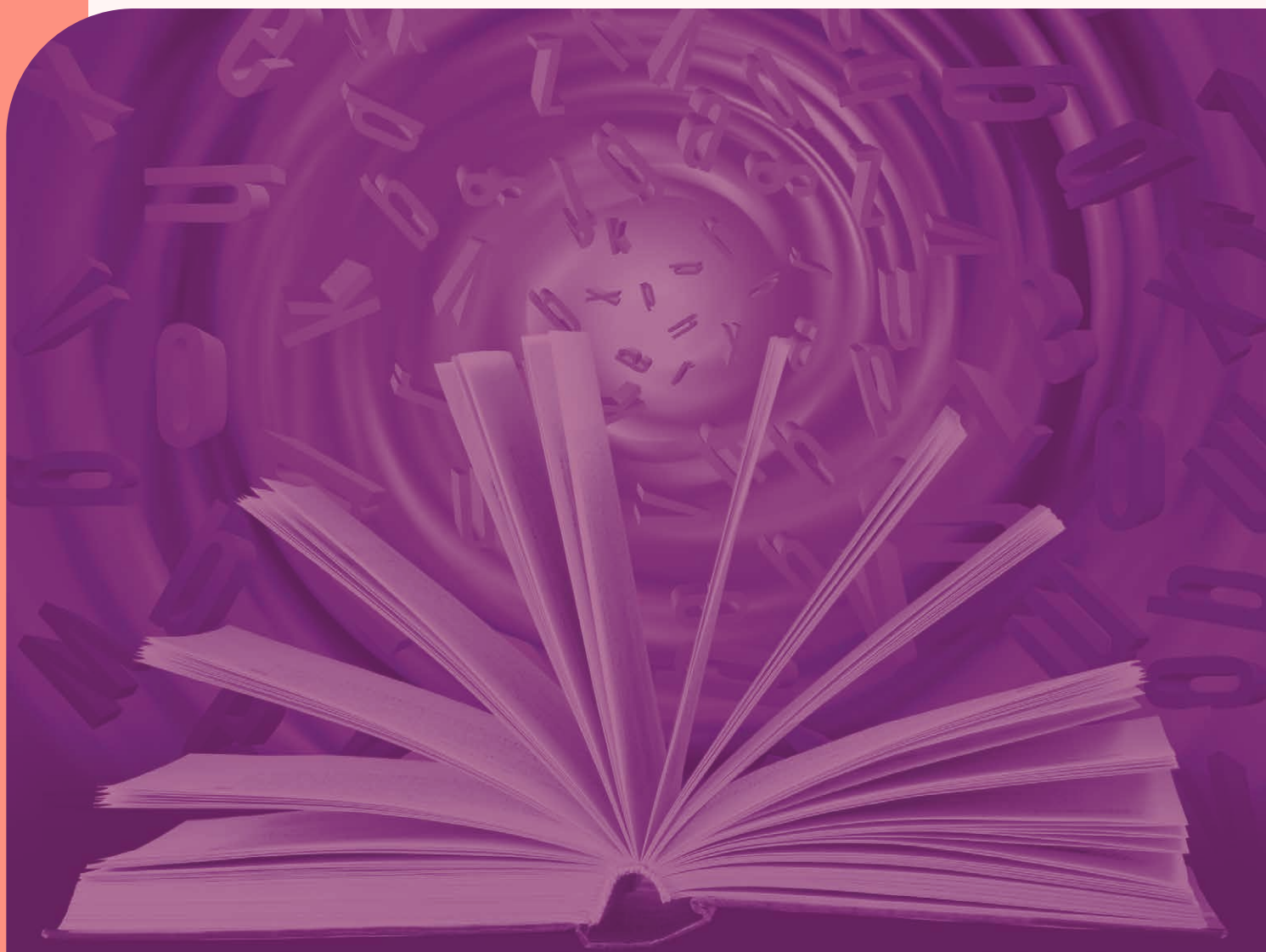

Kirjallisuus digitaalisessa murroksessa

HANKKEEN LOPPURAPORTTI

Kirjallisuus digitaalisessa murroksessa

Tämä on loppuraportti Suomen Kirjailijaliiton vuosina 2023–2024 toteuttamasta Kirjallisuus digitaalisessa murroksessa -hankkeesta. Hankkeen tarkoituksena oli määritellä yhdessä kirja-alan keskeisten toimijoiden kesken tekijänoikeuslain uudet tekijän asemaa parantavat säännökset (etenkin asianmukaisen ja oikeasuhtaisen korvauksen sekä tilityskäytäntöjen osalta) sekä ajantasaistaa kirja-alan hyviä sopimuskäytäntöjä vastaamaan paremmin digitaalista toimintaympäristöä. Lisäksi hankkeen tarkoituksena oli aloittaa yhteiset keskustelut tekoälyn eettisestä käytöstä kirja-alalla.

Kirjailijaliitto järjesti KDM-hankkeen tiimoilta syksyn 2023 ja kevään 2024 aikana kolme asiantuntija- ja sidosryhmätapaamista sekä loppuseminaarin joulukuussa 2024. Tapaamisiin kutsuttiin yli 30 kirja-alan tekijää ja asiantuntijaa järjestöistä, kirjallisuuden kentältä sekä useasta eri kustantamosta ja suoratoistopalvelusta. Lisäksi hankkeeseen kuului kirjailijoiden tulotutkimus ja muita selvityksiä kirjailijoiden työstä digitaalisessa toimintaympäristössä. Hankkeessa tehtiin myös paljon taustaselvitystyötä digitalisaation ja DSM-direktiivin vaikutuksista muissa EU-maissa.

Hankkeen toteuttaja

Suomen Kirjailijaliitto

Raportin laatijat

Suomen Kirjailijaliitto: Eeva Asikainen, Hanna-Reetta Schreck ja Ilmi Villacís
Hankekoordinaattori: Venla Hiidensalo

Rahoittaja

Opetus- ja kulttuuriministeriön määrärahasta: Erytisavustus tekijänoikeusjärjestelmän toimivuutta digitaalisessa ympäristössä edistäviin tiedotus-, koulutus- tai selvityshankkeisiin 2023-2024.

Sisällys

Johdanto	4
Hankkeen lähtökohdat	5
Tekijänoikeuslain uusi sääntely	5
Tutkimukset, kyselyt ja tilastot	5
Taustaa hyvälle käytännölle	9
Hankkeen toteutus	10
Sidosryhmäkeskusteluissa esille nousseet teemat	11
Asiantuntijoiden näkemys	12
Kirjailijoiden näkemys	13
Kustantajien näkemys	16
Suoratoistopalvelujen näkemys	17
Hankkeen viestintä	18
Hankkeen tulokset ja jatkotoimenpiteet	19
Johtopäätöksiä uusien tekijän asemaa parantavien säännöksiä määrittelemisestä	19
Hyvien käytäntöjen päivittäminen	20
Kirjailijoiden neuvotteluaseman vahvistaminen	21
Lopuksi	22

Johdanto

Kirjallisuus digitaalisessa murroksessa -hankkeen 2023–2024 (KDM-hanke) tarkoituksena oli määritellä yhdessä kirja-alan keskeisten toimijoiden kesken tekijänoikeuslain tekijän asemaa parantavat säännökset sekä ajantasaistaa kirja-alan hyviä sopimuskäytäntöjä vastaamaan paremmin digitaalista toimintaympäristöä. Tavoitteena oli luoda sellaiset hyvät käytännöt digitalisoituvassa toimintaympäristössä, jotka palvelevat sekä tekijöitä että kustantamoja. Lisäksi hankkeen tarkoituksena oli aloittaa yhteiset keskustelut tekoälyn eettisestä käytöstä kirja-alalla.

Tekijänoikeuslain uudet tekijän asemaa parantavat säännökset ovat merkittävä uudistus myös kirja-alalle. Opetus- ja kulttuuriministeriön (OKM) tiedotteessa¹ uudesta sääntelystä todettiin: *Säännösten tavoitteiden toteutuminen edellyttää, että hyviä käytäntöjä saadaan muodostettua kunkin alan piirissä järjestettävissä sidosryhmäkeskusteluissa.*

KDM-hankkeen yhtenä keskeisenä päämääränä oli uuden tekijänoikeuslain tekijän asemaa parantavien säännöksiä keskeisten käsitteiden, kuten *asianmukainen ja oikeasuhtainen korvaus ja avoimet tilityskäytännöt*, määrittely yhdessä sidosryhmien kanssa. Tapaamisissa käsiteltiin myös tekoälyä ja siihen liittyvää tekstin- ja tiedonlouhinnan poikkeusta tekijänoikeuslaissa. Lisäksi keskusteltiin, miten tekoälyn tuomiin uusiin haasteisiin ja mahdollisuuksiin tulisi reagoida kustannussopimuksissa.

Hankkeen toteutti Suomen Kirjailijaliitto. Yhteistyötä hankkeessa tehtiin Suomen tietokirjailijat ry:n, Finland svenska författareföreningen, Suomen kääntäjien ja tulkkien liiton ja Suomen Kustannusyhdistyksen kanssa. Tässä loppuraportissa esitellään hankkeen vaiheita, lopputuloksia sekä jatkotoimenpiteitä. Loppuraportin on laatinut hankkeen toteuttaja, Suomen Kirjailijaliitto.

1 <https://okm.fi/-/tekijanoikeuslaki-muuttuu>

Hankkeen lähtökohdat

Tekijänoikeuslain uusi sääntely

Tekijänoikeuslain uusi sääntely (laki tekijänoikeuslain muuttamisesta 263/2023) astui Suomessa voimaan 3.4.2023. Euroopan parlamentin ja -neuvoston direktiivin 2019/790/EU tekijänoikeudesta ja lähioikeuksista digitaalisilla sisämarkkinoilla (DSM-direktiivi) säännöksiä yhtenä tarkoituksena on tekijöiden aseman vahvistaminen sopimussuhteessa, sillä tekijät ovat lähtökohdaisesti heikommassa asemassa sopimuskumppaniinsa nähden. DSM-direktiivillä harmonisoidaan tekijänoikeuslain sääntelyä jäsenmaiden sisämarkkinoilla. Direktiivin yhtenä tarkoituksena on oikeusvarmuuden ja toimivien tekijänoikeusmarkkinoiden tuottaminen alalle.

DSM-direktiivissä tunnustetaan tekijöiden heikko neuvotteluasema. Direktiivin mukaan *luonnolliset henkilöt tarvitsevat tällä direktiivillä säädetyn suojan voidakseen täysin hyödyntää unionin oikeuden nojalla yhdenmukaistettavia oikeuksia*. Tasapainoa pyritään korjaamaan vahvistamalla tekijöiden asemaa uudella lainsäädännöllä.

Tarkasteltavana olivat läpi hankkeen siten erityisesti uuden tekijänoikeuslain pykälät:

28 a § Oikeus asianmukaiseen ja oikeasuhtaiseen korvaukseen

29 § Tekijänoikeuden luovutusta koskevan kohtuuttoman sopimusehdon sovittelu

30 a § Selvitys teoksen hyödyntämisestä

13 b § Teosten kappaleiden valmistaminen tekstin- ja tiedonlouhintaa varten

Uusi tekijänoikeuslainsäädäntö on pakottavaa lainsäädäntöä, kun taas suurin osa tekijänoikeuslain kustannussopimuksia koskevista säännöksistä ovat tahdonvaltaisia. Uusi pakottava sääntely on merkittävä muutos edelleen kustannussopimuksissa pääsääntönä olevaan sopimusvapauteen. Kirjailijan sopimuskumppanin tulee ottaa sääntely huomioon myös sopiessaan teoksen lisensoinnista kolmansille osapuolille.

Tutkimukset, kyselyt ja tilastot

Hankkeen sidosryhmäkeskusteluissa nousi esille kirjailijoiden ja kustantajien viimeaikaisten tutkimusten ja tilastojen erilaiset tulokset. Kirjailijaliitto ja Suomen tietokirjailijat ry toteuttivat vuonna 2023 tulotutkimuksen, joka osoitti kirjailijoiden tulotason laskeneen viiden vuoden aikana huomattavasti. Tutkimukseen osallistui 772 kirjailijaa. Samaan aikaan kustantajien tilastoissa kirjan myynnistä saatavat tulot ja kirjailijoille maksetut korvaukset kasvoivat.

Kirjailijaliiton tulotutkimuksen mukaan kaunokirjallisesta työstä saatujen veronalaisten vuositulojen mediaani on laskenut merkittävästi. Vuonna 2022 luku oli 1 713 euroa vuodessa, kun se vielä vuonna 2018 oli 2 294 euroa. Laskua on vuodesta 2018 peräti 25 %.² Suomen tietokirjailijat ry toteutti samaan aikaan tulotutkimuksen tietokirjailijoille. Sen tulokset osoittavat niinkin suuren kuin 45 % laskun tietokirjailijoiden tuloissa.³

2 <https://kirjailijaliitto.fi/kirjailijana-yhteiskunnassa/liiton-tutkimukset-ja-selvitykset/medialle-tulotutkimus-2023/>

3 <https://www.innolink.fi/en/case/suomen-tietokirjailijat-ry-tulotutkimus-2023/>

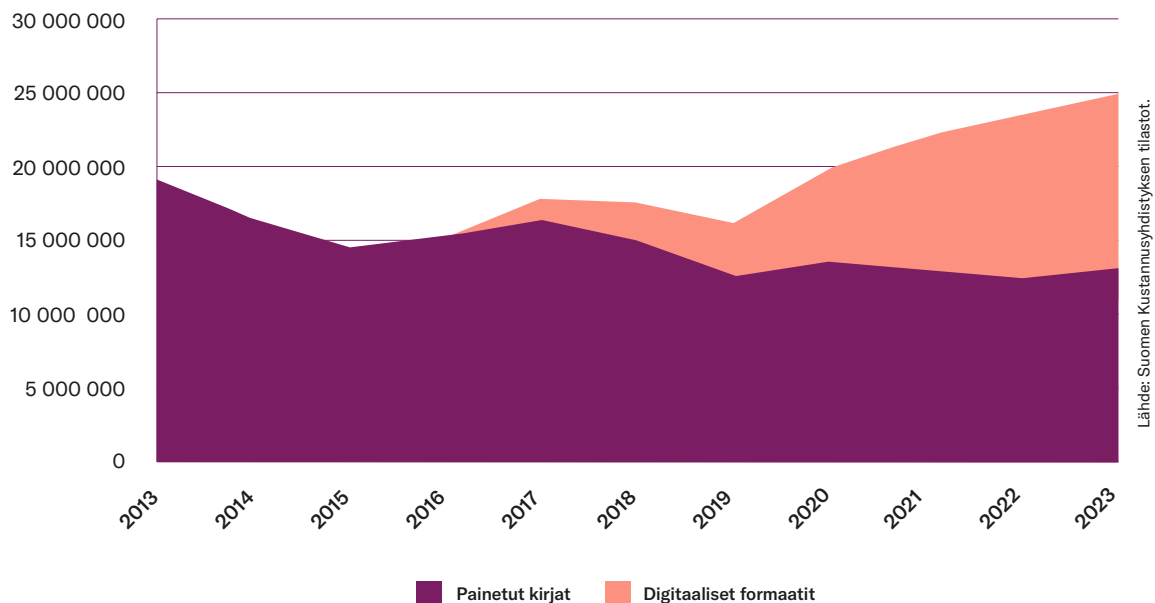
Tulotutkimuksen mukaan 70 prosenttia vastaajista eli tekijöistä ei tiedä hintaa, jolla kustantaja myi heidän teoksensa ääni- ja sähkökirjaoikeuksia suoratoistopalveluille taikka kolmansille palveluntarjoajille. Vain 4 % tietää varmasti hinnan. Samanlaista ongelmaa ei ole ollut painetun kirjan tilityksissä. Suoratoistopalvelussa ei myydä teoksen kappaleita, vaan aikaa. Kuitenkin kirjailijan tilityslaskelmassa äänikirjan suoratoistosta kertyneet tekijänpalkkiot ilmoitetaan kappaleina.

Tulotutkimuksen mukaan kirjailija sai vuonna 2022 suoratoistopalveluissa myytävästä uusimmas- ta teoksestaan noin viidesosan painetun kirjan tekijänpalkkiosta. Painetusta kirjasta saatavan korvauksen mediaani oli 2,68 euroa kun suoratoistopalveluista sama teos tuotti kirjailijalle enää 0,53 euroa. Myös kustantajalle maksettavat korvaukset suoratoistopalvelusta ovat pienempiä. Kustantaja neuvottelee suoratoistopalveluiden kanssa teoksen lisensoinnin ehdoista, kuten myös hinnasta.

Kirjailijoiden tuloissa onkin nähtävissä merkittävä heikentyminen juuri kirja-alan digitalisaation takia. Varsinkin suoratoistopalveluiden suuri suosio on muuttanut kirjailijan asemaa luoden epäselvyyttä ja läpinäkymättömyyttä palkkioiden perusteisiin sekä muihin sopimuskäytäntöihin. Viisi vuotta sitten apurahat ja tekijänoikeustulot muodostivat yhtä suuren osan kirjailijan tuloista (molemmat 29 %). Vuonna 2022 apurahojen osuus oli jo noussut 44 prosenttiin ja tekijänoikeus- tulojen osuus laskenut 22 prosenttiin.

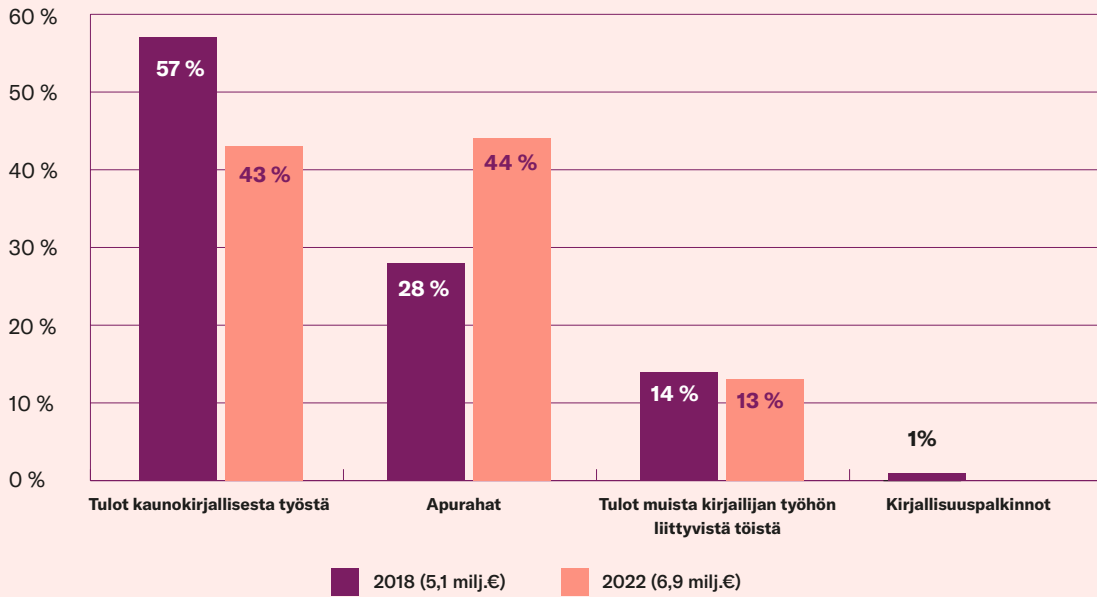
Kustantajien tilastojen mukaan kustantamoiden kirjamyynä on elpynyt ja kasvua on tullut lisää samalla tarkasteluvälillä.⁴

Kotimaisen kaunokirjallisuuden nettomyynä euroa

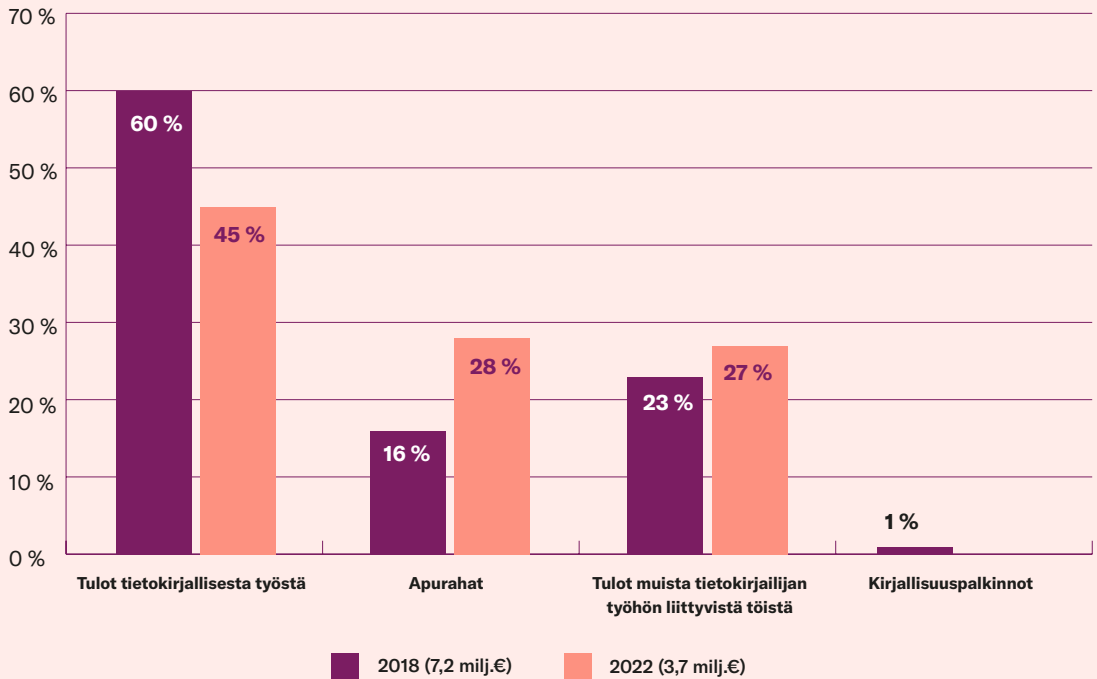
⁴ <https://tilastointi.kustantajat.fi/vuositilasto/2023>

Kaunokirjallisesta työstä saatujen tulojen vertailu 2018 ja 2022

Vuoden 2022 tutkimuksessa ei erikseen kysytty kirjallisuuspalkintojen suuruutta.

Tietokirjallisesta työstä saatujen tulojen kehitysvertailu 2018 ja 2022

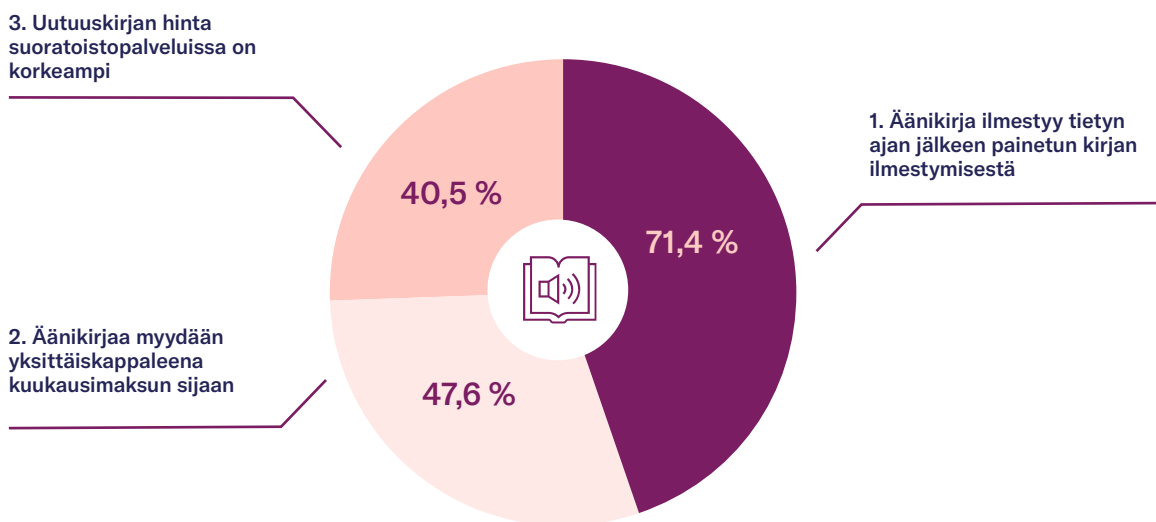

Vuoden 2022 tutkimuksessa ei erikseen kysytty kirjallisuuspalkintojen suuruutta.

Tulotutkimuksen tulokset osoittavat, että sopimuksen kannattavuuden ja reiluuden sekä asianmukaisen ja oikeasuhtaisen palkkion arviointi on kirjailijalle lähes mahdotonta, koska hän ei saa tarpeeksi tietoa lisensoinnin ehdoista sopimusneuvotteluissa.

Suomen Kirjailijaliitto toteutti maaliskuussa 2024 KDM-hankkeen osana myös laajemman äänikirjakyselyn jäsenistölleen. Kyselyyn vastasi 169 kirjailijaa ja vastaukset olivat varsin yhteneväisiä KDM-hankkeessa esiin nousseiden kirjailijoiden näkemysten kanssa.⁵ Vastaajien mukaan suurimmat haasteet kirjojen äänitallenteiden jakelussa suoratoistopalveluissa ovat liian pieni korvaus kirjailijalle (89,3 %), kirjailijan heikko neuvotteluasema (49,7 %) ja suoratoistopalveluiden liian alhainen hinta kuluttajille (43,2 %).

Kirjailijoiden mukaan seuraavat seikat vaikuttaisivat parhaiten tekijän aseman parantumiseen suhteessa kirjan äänitallenteeseen:

Lisäksi iso osa vastaajista (33,9 %) kannatti kirjan äänitallenteesta tehtäväksi kokonaan erillistä sopimusta samaan tapaan kuin esimerkiksi kirjan käännöksistä tai dramatisoinneista sovittaessa.

Äänikirjan yksittäismyynnissä kirjakohtaisen rojaltn arviointi on helpompaa kirjan ulosmyyntihinnan perusteella. Suoratoistopalveluissa se ei ole samalla tavalla mahdollista, koska kustantaja ei jaa tietoa, jolla hän on teoksen lisensoinut suoratoistopalveluun vedoten liikesalaisuuteen. Siten kirjailija tiedä, millä hinnalla hänen teostaan hyödynnetään. Tiedon puute ulottuu myös kuluttajiin, sillä palveluiden käyttäjät eivät tiedä miten ja mille teoksille heidän maksamansa kuukausimaksu kanavoituu.

⁵ <https://kirjailijaliitto.fi/kirjailijana-yhteiskunnassa/liiton-tutkimukset-ja-selvitykset/aanikirjakysely-jasenille-2024/>

Taustaa hyvälle käytännölle

Hankkeen aikana aloitettiin Suomen Kirjailijaliiton, Suomen tietokirjailijat ry:n ja Suomen Kustannusyhdistyksen yhdessä laatimien hyvien käytäntöjen päivittäminen vastaamaan uutta lainsäädäntöä sekä digitaalista toimintaympäristöä. Hyvien käytäntöjen tarkoituksena on edistää sujuvaa kanssakäymistä ja reilua peliä kirjailijan ja kustantajan kustannussopimussuhteissa. Hyvät käytännöt luovat siten pohjan kahdenvälisille neuvotteluille kirjailijan ja kustantajan välillä. Voimassa olevat hyvät käytännöt luotiin noin 10 vuotta sitten, jolloin tilanne kirjamarkkinoilla erosi huomattavasti nykyisestä.⁶

Aiemmin kirjallisuusosalalla oli käytössä Pohjoismainen yhteinen mallikustannussopimus, jonka Pohjoismaiset kirjailija- ja kustannusyhdistyksen hyväksyivät vuonna 1947. Tilanne muuttui 1990-luvulla kilpailulainsäädännöstä johtuen.

Suomen Kustannusyhdistys ehdotti 2000-luvulle tultaessa mallisopimuksen solmimisen sijaan kirja-alan yhteisten hyvien käytäntöjen laatimista. Ensimmäisen kerran Kirjailijaliitto, Suomen tietokirjailijat ry ja Kustannusyhdistys sopivat alan hyvistä käytännöistä vuonna 2013.⁷ Tuolloin hyvissä käytännöissä painotettiin muun muassa kustantajan ja kirjailijan välistä luottamusta.

Hyvissä käytännöissä sekä muistilistassa luetellaan tärkeitä seikkoja, jotka olisi hyvä ottaa huomioon kustannussopimuksissa. Hyvien käytäntöjen mukaan kustannussopimus tulisi tehdä aina kirjallisesti ennen yhteistyön aloittamista. Kustantajaa ja kirjailijaa suositellaan käymään sopimus keskustellen kohta kohdalta lävitse. Kaikista aikataulullisista muutoksista olisi hyvä informoida toista osapuolta. Lisäksi olisi suotavaa pyrkiä ratkaisemaan mahdolliset erimielisyydet osapuolten välisin neuvotteluin.

Muistilistassa puolestaan luetellaan konkreettisempia asioita, joista olisi hyvä mainita sopimuksessa. Kustannussopimuksessa sekä kustantajalla että tekijällä on oikeuksia ja velvollisuuksia. Muistilistan mukaan kustannussopimuksessa tulisi mainita sopimuksen osapuolet ja teos, jota se koskee. Kustannussopimuksissa sopiminen perustuu tekijänoikeuksiin, joten olisi hyvä mainita, että kirjailijalla on yksinomainen tekijänoikeus siihen teokseen, josta sopimusta ollaan solmimassa. Kustannussopimuksessa olisi suotavaa määritellä kustantajalle luovutettavat oikeudet, sopia tekijänpalkkiosta ja oikeuksien palautumisesta.

⁶ <https://kirjailijaliitto.fi/kirjailijalle/kustannussopimus/hyvät-kaytannot/>

⁷ <https://kirjailijaliitto.fi/uutiset/kustannusyhdistys-ja-kirjailijaliitto-sopivat-hyvista-kaytannoista/>

Hankkeen toteutus

KDM-hanke alkoi syksyllä 2023 päättyen loppuseminaariin joulukuussa 2024. Hanketta johti Kirjailijaliiton toiminnanjohtaja Ilmi Villacís yhdessä viestintäpäällikkö Hanna-Reetta Schreckin ja juristi Eeva Asikaisen kanssa. Hankekoordinaattorina toimi työsopimuksella kirjailija ja oikeustieteen opiskelija Venla Hiidensalo.

Kirjailijaliitto järjesti hankkeen aikana tapaamisia yhteistyökumppaneiden kanssa, jossa kerrottiin hankkeen etenemisestä ja vaihdettiin ajatuksia keskeisistä sisällöistä. Yhteensä Kirjailijaliitto järjesti KDM-hankkeen tiimoilta syksyn 2023 ja kevään 2024 aikana kolme asiantuntija- ja sidosryhmätapaamista. Jokaiseen sidosryhmätapaamiseen osallistui noin 30 kirja-alan tekijää ja asiantuntijaa järjestöistä, kirjallisuuden kentältä sekä useasta eri kustantamosta ja suoratoistopalvelusta.

Marraskuussa 2023 järjestetty tapaaminen painottui asiantuntijapuheenvuoroihin ja kustannus-alan sidosryhmien ja kirjailijoiden väliseen vuoropuheluun. Kevään 2024 tapaamiset olivat työpajamuotoisia ja niissä etsittiin dialogin kautta vastauksia uuden tekijänoikeuslain esiin nostamiin kysymyksiin ja pyrittiin määrittelemään uuden lainsäädännön keskeisiä käsitteitä. Työpajoissa etsittiin myös yhteistä näkemystä tekijänoikeuslain pakottavan lainsäädännön jalkauttamiseksi kirja-alan hyviin käytäntöihin.

22.11.2023

Ensimmäinen asiantuntijatapaaminen. Alustukset seuraavilta asiantuntijoilta:

- » Tekijänoikeusjuristi Lottaliina Pokkinen, aiheena asianmukainen ja oikeasuhtainen korvaus
- » Laura Lindstedt, kirjailijan kommenttipuheenvuoro
- » SKY:n juristi Johanna Haapiainen-Makkonen, aiheena tekoäly ja TDM-poikkeus kustantajan näkökulmasta
- » Teoston lisensointijohtaja Markus Kaarto, aiheena vertailu musiikin puolelle ja se, miten digitalisaatio on vaikuttanut musiikin tekijöihin
- » Journalistiliiton juristi Hanna Zidan, aiheena vertailu journalismin puolelle ja kollektiivinen sopiminen mahdollisuutena

6.3.2024

Työpaja sidosryhmille. Alustukset piti OTT Tuomas Mattila seuraavista aiheista:

- » Oikeus asianmukaiseen ja oikeasuhtaiseen korvaukseen (28 a §) ja Selvitys teoksen hyödyntämisestä (30 a §)
- » Tekoäly ja tekijänoikeudet

10.4.2024

Keskustelutilaisuus sidosryhmille, jossa puheenvuorot annettiin kaikkien sidosryhmien edustajille: kustantajille, suoratoistopalveluille ja kirjailijoille. Lisäksi kuultiin Ruotsin ja Norjan esimerkeitä.

Kirjailijoiden näkökulmaa hankkeessa edustivat Kirjailijaliiton, Suomen tietokirjailijat ry:n⁸ ja FSF:n⁹ lisäksi kirjailijat Katja Kallio, Laura Lindstedt, Pajtim Statovci, Eeva Turunen ja Tiina Raevaara. Kääntäjiä SKTL:n¹⁰ lisäksi Kaisa Ranta. Kustantajien edustajina osallistuivat Suomen Kustannusyhdistys¹¹, Otava, WSOY, Siltala ja Gummerus. Suoratoistopalveluja edustivat Storytel ja BookBeat. Tapaamisissa kuultiin lisäksi asiantuntija-alustuksia. Lisäksi tapaamisiin osallistui kirjailijoiden tekijänoikeusjärjestö Sanasto.¹²

Sidosryhmäkeskusteluissa esille nousseet teemat

Kaikki sidosryhmäkeskustelut alkoivat asiantuntijapuheenvuoroilla, joilla johdatettiin osallistujat kunkin tapaamisen teemaan. Keskusteluille varattiin aikaa ja kaikki osapuolet saivat tuoda esille omat näkemyksensä. Osallistujat arvostivat sitä, että laaja joukko kirjailijoita ja kustantajia oli kutsuttu saman pöydän ääreen keskustelemaan yhdessä yhteisistä asioista.

Tapaamisissa keskusteltiin edellä selostetun mukaisesti tekijänoikeuslain uudesta sääntelystä, etenkin asianmukaisesta ja oikeasuhtaisesta korvauksesta sekä teoksen tilitystiedoista. Lisäksi keskusteltiin tekoälystä sekä laajemmin kirja-alan digitalisoitumisesta. Tekoälystä keskusteluun ei jäänyt niin paljon aikaa kuin olisi ollut tarvetta. Toisaalta tekoälyyn ja tekijänoikeuksiin liittyviä haasteita käsitellään myös muissa kokoonpanoissa, kuten OKM:n tekijänoikeusasioiden neuvottelukunnan alaisissa tekoälypienryhmissä, joissa myös mm. Kirjailijaliitto, Suomen tietokirjailijat ja Sanasto ovat mukana.

Tapaamisissa keskeisenä teemana nousi esille kirjallisuuden siirtyminen suoratoistopalveluihin. Kirjailijat olivat huolissaan tekijöiden pienistä korvauksista äänikirjojen suoratoistosta. Kustantajien yleisen näkemyksen mukaan äänikirjojen suoratoisto on tuonut alalle lisää tuloja. Lisäksi äänikirjat pidentävät kustantajien ja suoratoistopalveluiden edustajien mukaan kirjan elinkaarta. Kirjailijoiden mielestä tämä koskee vain valikoitua joukkoa kirjailijoita. Suomen tilannetta verrattiin keskusteluissa monesti muihin Euroopan maihin. Todettiin, että Suomi ja Ruotsi ovat poikkeuksellisia maita äänikirjojen suoratoiston suosiossa. Muissa maissa äänikirjat eivät ole menestyneet samalla lailla erinäisistä syistä.

8 Suomen tietokirjailijat ry on maamme suurin kirjailijajärjestö. Yhdistyksellä on yli 3 300 jäsentä ja he ovat muun muassa yleisten tietokirjojen, oppikirjojen ja tutkimusartikkeleiden kirjoittajia. <https://www.suomentietokirjailijat.fi/>

9 Finlands svenska författareförening on ruotsinkielisten kirjailijoiden etujärjestö. <https://forfattarna.fi/>

10 Suomen kääntäjien ja tulkkien liiton kirjallisuuden kääntäjien jaostoon kuuluu noin 400 kääntäjää. https://www.sktl.fi/liitto/jaostot/i-kirjallisuuden_kaantajat/

11 Suomen Kustannusyhdistyksen jäsenenä noin 100 kustantamoaa. Näiden yritysten osuus kirjamarkkinoista on noin 80 prosenttia. <https://kustantajat.fi/yhdistys>

12 Sanasto on vuonna 2005 perustettu tekijänoikeusjärjestö, joka palvelee kirjallisuuden tekijöitä mm. keräämällä ja tilittämällä käyttökorvauksia, valvomalla tekijänoikeuksia ja neuvomalla tekijänoikeuskysymyksissä. <https://www.sanasto.fi/tietoa-sanastosta/>

Vaikka keskusteluihin oli kutsuttu laajasti kirja-alan keskeisiä toimijoita, tulee muistaa, että niin asiantuntijoiden, kirjailijoiden kuin kustantamoiden näkemykset saattavat poiketa muiden saman tahojen edustajien näkemyksistä. Toisin sanottuna kirjailijat ja toisaalta kustantajat eivät ole yhtenäinen joukko. On kirjailijoita, jotka ovat hyötynneet suoratoistopalveluista, ja on kustantamoita, jotka eivät ole päässeet hyötymään suoratoistomarkkinoista.

Suuret kustantamot Suomessa ovat monin tavoin kytköksissä ruotsalaisiin suoratoistoalustoihin. Markkinajohtaja BookBeat kuuluu ruotsalaiseen Bonnier-mediakonserniin, joka omistaa Suomessa kustantamoista WSOY:n, Tammen, Bazar Kustannuksen, ReadMe.fi:n, Johnny Knigan, Docendon ja Kosmos-kustantamon sekä lisäksi Akateemisen Kirjakaupan. BookBeatin kilpailija on niin ikään ruotsalaisomisteinen Storytel, joka omistaa Suomessa Gummeruksen, Ruotsissa Norstedtsin ja Lind & Co:n sekä Tanskassa People's Pressin. Kolmas suuri suomalainen kustantamo Otava taas omistaa 4,47 prosenttia Storytelin osakkeista. Otava omistaa myös Like Kustannuksen, Nemon, Cloubin, Kariston, Atenan, Moreenin ja F-Kustannuksen sekä Suomalaisen Kirjakaupan sekä Otavamedian ja Otava Kirjapaino Oy:n.

Näiden omistuskytkösten ulkopuolelle jää Suomessa toistaiseksi muutama keskikokoinen kustantamo kuten Siltala/Teos ja S&S. Näiden lisäksi meillä toimii useita pieniä ja usein myös tiettyyn kirjallisuuden lajiin keskittyneitä kustantamoita kuten Enostone, Sammakko ja ntamo.

Asiantuntijoiden näkemys

Hankkeen aikana kuultiin usean asiantuntijan näkemyksiä uusista tekijänoikeuslain säännöksistä. Asianmukaisen ja oikeasuhtaisen korvauksen määrittelyssä olennaista tekijänoikeusjuristi Lottaliina Pokkisen mukaan on se, miten kirjailijan teoksen ja muun työpanoksen arvo määritellään. Pokkisen mielestä asianmukaisen ja oikeasuhtaisen korvauksen vähimmäistason määrittely edellyttää tietoa siitä, mitkä ovat tällä hetkellä käytössä olevat palkkiot uransa alussa olevalle kirjailijalle vs. ”menestyskirjailijalle”. Palkkio viestii kirjailijalle myös siitä, miten tätä arvostetaan alan ammattilaisena. Kirjailijat ovat nykyään itse aktiivisia kirjojensa markkinoinnissa, ja myös tämän pitäisi näkyä palkkiossa.

Kysymystä asianmukaisesta ja oikeasuhtaisesta palkkiosta voi lähestyä OTT Tuomas Mattilan mukaan myös tosiallisen ja mahdollisen arvon näkökulmasta. Mattilan mielestä keskeinen ero perinteisen printtikirjamarkkinan ja suoratoistopalveluiden välillä on se, että jälkimmäisessä tapauksessa alilisenssinsaaja myy eteenpäin jäsenyyksiä, ei teoskappaleita. Tämä on seikka, jota ei ole otettu huomioon teoskeskeisessä keskustelussa asianmukaisesta ja oikeasuhtaisesta korvauksesta. Tekijä on perinteisesti saanut hyötyä jokaisesta myydystä teoskappaleesta, mutta alustapalvelu taas saa hyötyä uusista asiakkaista. Tekijän ja alustan hyöty ei siis muodostuu suoraan saman logiikan varassa, ja siksi myös tekijän saaman hyödyn perusteita suoratoistopalvelujen yhteydessä tulisi ajatella uudesta näkökulmasta.

Oikeasuhtaisuuden perustana on teoksen käytöstä saatu tosiasiallinen hyöty. Lain kohta ei kuitenkaan tähdennä keneltä tekijällä on oikeus vaatia sitä. Voiko kirjailija esimerkiksi vaatia oikeasuhtaisuutta suoraan kolmannelta osapuolelta, tässä tapauksessa suoratoistopalveluilta, jos esimerkiksi kustantajan ja tekijän välillä on tapahtunut jokin häiriö? Viime kädessä Euroopan unionin tuomioistuim tulisi määrittelemään juridisen totuuden direktiivin tulkinnassa.

Avoimeksi jää Mattilan mukaan myös kysymys siitä, mitä tarkoittaa teoksen tosiasiallinen hyödyntäminen. Tarkoittaako se vain myytyjä kappaleita? Vai kaikkia teosta käyttämällä saatuja hyötyjä, esimerkiksi suoratoistopalvelun saamia uusia maksavia jäseniä, joille tietyn tekijän teokset voivat toimia houkuttimina? Sopimusoikeuden lojaliteettiperiaatteen mukaan teoksen hyödyntämisessä on joka tapauksessa otettava tekijän etu huomioon. Lisenssinsaajan ei tulisi käyttää saamaansa oikeutta sillä tavoin, että hänen oma etunsa joutuu kilpailuasetelmaan tekijän edun kanssa teosta hyödynnettäessä.

Mattila pohti puheenvuorossaan myös sitä, kuinka alhaiseksi tekijän saaman teoskorvauksen voi perustella vain sillä, että yleisö ei ole valmis maksamaan korkeampaa hintaa suoratoistopalvelun käytöstä. Yksinomaan se, että yleisö ei ole valmis maksamaan korkeampaa hintaa, ei tietenkään voi olla rajattomasti perusteena tekijän korvauksen alas painamiselle, vaan jossakin on raja, jonka alle tekijän ei ylipäättään kannata antaa teostaan jaettavaksi. Ehkä tässä suhteessa teoskohtainen vakiokorvaus per kuunneltu/luettu teos voisi turvata tekijän aseman ja antaa hänelle mahdollisuuden arvioida, onko korvaus hänen näkökulmastaan oikeasuhtainen.

Asiantuntijoidenpuheenvuorot toivat esiin kysymyksiä, jotka uuden tekijänoikeuslainsäädännön voimaantultuakin jäävät yhä avoimeksi tai joille ei vielä ole syntynyt vakiintunutta tulkintaa tai sopimuskäytäntöä. Lain keskeisten käsitteiden määrittely oli yhtenä KDM-hankkeen päämääränä, mutta avoimet kysymykset osoittavat, että jatkotoimenpiteitä ja -keskustelua tarvitaan keskustelunavauksena toimineen hankkeen jälkeinkin.

Kirjailijoiden näkemys

Kirjallisuuden tekijät toivat KDM-hankkeen sidosryhmäkeskusteluissa esille, että heidän mielestään nykyinen suoratoistosta maksettava korvaus ei ole asianmukainen eikä oikeasuhtainen korvaus heidän teoksensa kaupallisesta hyödyntämisestä. Keskeisenä ongelmana nähtiin se, että kustantaja solmii teoksia koskevat sopimukset kolmannen osapuolen (suoratoistopalvelun edustajien) kanssa, ilman että tekijä on mukana neuvotteluissa tai voi ehdottaa näkemyksensä sopimuksen sisällöistä. Näin ollen kirjailija ei pysty vaikuttamaan suoratoistopalveluissa teoksensa myyntihintaan eikä muihinkaan korvaukseen vaikuttaviin sopimusehtoihin tai seikkoihin. Kirjailija ei myöskään tiedä kustantajan ja kolmannen osapuolen välisistä sopimusehdoista riittävästi puolustaakseen omaa etuaan sopimusneuvotteluissa kustantajan kanssa.

Kirjailijoiden mielestä kirjallisuuden suoratoistomarkkinoilla on Suomessa tämän seurauksena syntynyt tilanne, jossa kirjailijan työtä myydään huomattavasti alle kirjailijan mieltämän minimikorvauksen ja ilman että kirjailija voi vaikuttaa tähän millään tavalla. Yksi keino on, että kirjailija ei luovuta lainkaan äänikirjan oikeuksia kustantajalle, mikä taas ei ole välttämättä kustantajan näkökulmasta houkutteleva vaihtoehto eikä sovi kaikille kirjoille.

Kirjailijaliiton ja kirjailijoiden käsityksen mukaan monissa Euroopan maissa kirjailijoiden tilanne ei ole kriisiytynyt suoratoistopalveluiden markkinoille tulon seurauksena, koska näissä maissa on käytössä kirjan hintasääntely, joka velvoittaa myymään kirjaa tiettyyn hintaan tietyn ajanjakson ajan. Tähän viitataan myös European Writers' Councilin (EWC) vuoden 2024 raportissa, jossa pohjoismaiden tilanne nähdään poikkeuksena suhteessa Euroopan printtikirjan valtakautta yhä eläviin markkinoihin.¹³

Sidosryhmäkeskustelujen yhdeksi tavoitteeksi nousikin siten asianmukaisen ja oikeasuhtaisen palkkion määrittely. Kirjailijat toivat tapaamisissa esiin, että koko tuotantoketjun pitää ottaa vastuu kirjailijoista. Yhteinen näkemys oli, että kustannusala oli vaikeuksissa ennen suoratoistopalveluja. Nyt alalla menee kustantajien myyntilukujen valossa paremmin, mutta kirjailijan näkökulmasta on epäselvää, miten hän tästä hyötyy. Kirjailijaliiton tulotutkimusten mukaan kirjailijoiden tulot ovat laskeneet viidessä vuodessa 25 %.

Nykyinen suoratoistopalveluissa käytössä oleva hinnoittelu laskee tekijänoikeustuloja. Tämän lisäksi kirjailijoiden kokemuksen mukaan myös painetun uutuuskirjan myynti laskee, kun uutuusteokset ovat suoratoistopalveluissa saatavilla heti ilmestyttyään ja samaan kuukausimaksuperusteiseen hintaan kuin muutkin palvelun kirjat. Kirjailija saa samasta uutuuskirjasta eri suuruisen korvauksen riippuen siitä, missä julkaisumuodossa ja jakelukanavassa sitä myydään. Suoratoistopalvelussa uutuus on heti kuluttajien saatavilla halvemmalla hinnalla verrattuna saman teoksen yksittäismyynnissä olevan ääni- ja e-kirjaan tai painettuun kirjaan.

Suoratoistopalvelut markkinoivat näyttävästi ilmaisia kokeilujaksoja. Ilmaiset kokeilujaksot yhdessä teosten alihinnoittelun kanssa murtavatkin kirjan hintamielikuvaa ja kirjan arvostusta. Kirjasta uhkaa tulla lukijoiden silmissä muuhun nettisisältöön vertautuva ilmaissisältö, vaikka se on kulttuurihyödyke, joka tuottaa yhteiskunnalle pitkäaikaista sosiaalista, kulttuurista ja taloudellista hyvää.

Eri julkaisumuodoista tuleva eri suuruinen tulo on ongelmallista, koska kirjailija tekee aina saman työmäärän riippumatta siitä, missä julkaisumuodossa teosta myydään. Äänikirjojen kuuntelu suoratoistopalveluissa ei ole nostanut kirjailijoiden tuloja, ja siksi kirjailijoiden mielestä summien pitäisi olla eri julkaisumuodoissa lähempänä toisiaan. Kirjailijoiden mukaan oikeasuhtaisen ja asianmukaisen palkkion kannalta ei ole oikein, että suoratoistopalveluissa teoksesta maksetaan minuuttiperusteisesti, jolloin esimerkiksi runouden osalta palkkiot jäävät hyvin vaatimattomiksi. Teoksen pituus ei ole asianmukainen mittari teoksesta saatavan palkkion määrittelyyn. Suurena huolena nähtiin myös se, että suoratoistoissa menestyy parhaiten vain tietyn tyyppinen kirjallisuus, mikä uhkaa muun ohella monipuolisen kirjallisuuden elinvoimaisuutta.

Jotta kirjailija voi arvioida palkkion asianmukaisuutta ja oikeasuhtaisuutta, tulee kirjailijan saada riittävästi tietoja kustantajalta. Keskusteltaessa teoksen hyödyntämisestä annettavasta selvityksestä, todettiin, että tekijänpalkkioiden tilityksissä on parannettavaa. Suoratoistopalveluissa myydään aikaa eikä teoksen kappaleita. Siten tilitystiedoissa kirjailijan tulee saada tietää, kuinka monta minuuttia teosta on hyödynnetty ja mikä on minuutin hinta. Tekijänoikeuslain mukaan, mikäli kirjailija ei saa riittävästi selvitystä kustantajalta, hän voi pyytää tietoja myös kustantajan sopijakumppanilta eli suoratoistopalvelulta.

¹³ <https://europeanwriterscouncil.eu/wp-content/uploads/2024/02/EWC-CONTRACT-SURVEY-FICTION-2024.pdf>

Suoratoistopalvelut perustelevat usein toimintaansa sillä, että palvelu mahdollistaa niin sanotun *backlistin* muodossa vanhemmankin kirjallisuuden saatavilla olon. Kirjailijat kuitenkin muistuttavat, että kirjastot tekevät tärkeää työtä myös vanhemman kirjallisuuden saatavuuden takaamiseksi. Lisäksi tulee huomata, että digitaalisia teoksia on helppo pitää kaupallisessa jakelussa, myös yksittäismyynnissä. Suoratoistopalveluiden olemassaolo ei siten sinänsä ole merkityksellinen seikka kirjojen elinkaaren pidentämisessä vaan se, että niitä ylipäättään myydään digitaalisesti.

Kirjailijat ehdottivat ratkaisuksi 1) kirjan hintasääntelyä, 2) uutuuskirjojen korkeampaa hinnoittelua suoratoistopalvelussa ja 3) karensia suoratoistoon, eli sitä että kirjat ilmestyisivät ensin painettuna ja tulisivat suoratoistopalveluihin viiveellä, esim. 6 kuukauden kuluttua painetun kirjan julkaisusta. Hankkeen kahdenvälisissä keskusteluissa uutuuskirjojen erillistä korkeampaa hinnoittelua ja karensia ehdotettiin myös suoraan kustantamoille ja suoratoistopalveluille.

Kirjailijan ja kustantajan välisessä kustannussopimuksessa sovitaan vakiintuneesti, että kirjailijan palkkio on tietty prosenttiosuus kustantajan saamista myyntituloista. Kirjailijat ehdottivat yhtenä ratkaisuna tilanteeseen, että kustannussopimukseen kirjattaisiin äänikirjan ja e-kirjan prosenttiosuuden sijasta kiinteä minimikorvaus, joka kirjailijan tulee saada per suoratoistopalveluissa kulutettu teos. Tämä käytäntö takaisi asianmukaisen ja oikeasuhtaisen korvauksen ja estäisi teoksen jälleenmyynnin alle kirjailijan asettaman minimin.¹⁴

Yleisesti ottaen kirjailijat katsovat, että kustantaja ei ota heidän etuaan riittävästi huomioon neuvotteluissaan kolmannen osapuolen eli suoratoistopalveluiden kanssa. Tämä on keskeisenä syynä kirjailijoiden ja kustantamon väliselle luottamuspulalle.

Kirjailijat haluavat tietää, miten kirjojen hinta suoratoistopalveluissa muodostuu, ja on päässyt muodostumaan nykyiselleen. Kysymykseen ei kuitenkaan saatu tapaamisissa vastausta kustantajilta eikä suoratoistopalveluiden edustajilta. Myöskään kysymykseen siitä, miten pitkään suoratoistopalveluiden kanssa solmitut sopimukset ovat voimassa, ei saatu vastausta. Kustantajat ja suoratoistopalveluiden edustajat vetosivat kilpailulainsäädäntöön ja liikesalaisuuteen eivätkä siksi kommentoineet kysymyksiä.

Keskeiseksi kysymykseksi nousikin se, että miksi kirjailijat lopulta luovuttaisivat työnsä näihin kanaviin, jos siitä saatava korvaus jää alle kirjailijan mieltämän minimikorvauksen. Kirjailijalla on vapaus kieltäytyä antamasta teostaan suoratoistopalveluihin, mutta tällainen kustannussopimus ei ole kustantajapuolen mukaan houkutteleva.

¹⁴ Hankkeen aikana yli 1100 kirjailijaa allekirjoitti kirjailijoiden itsensä laatiman avoimen kirjeen, johon oli kirjattu myös KDM-hankkeen sidosryhmäkeskusteluissa esiin tulleet ongelmakohdat <https://kirjailijoidenavoinkirje.wordpress.com/>

Tekoälyä koskevissa keskusteluissa kirjailijoita huoletti se, mihin tekoäly tulee viemään kirjallisuutta ja yleisesti luovia aloja. Lisäksi pohdittiin, miten eettisesti tekoälyä hyödynnetään teoksien kustannustoimittamisessa ja esim. äänikirjojen lukemisessa. Kirjailijalla tulee säilyä mahdollisuus kieltää tekoälyn käyttö teoksensa tekemisessä. Kirjailijat ja kustantajat yhdessä totesivat, että tekstin- ja tiedonlouhinnan poikkeusta olisi hyvä käyttää ja ehto sisällyttää kustannussopimukseen.

Kustantajien näkemys

Sekä asianmukaisesta ja oikeasuhtaisesta korvauksesta että tilitystiedoista keskusteltaessa kustantajat korostivat yksittäisen sopimustilanteen merkitystä ja kirjailijan oikeutta ja vastuuta neuvotella sopimuksensa itse yhdessä kustantajan kanssa.

Suomen Kustannusyhdistys totesi vallitsevan lainsäädännön edellyttävän, ettei hintakeskusteluja voida käydä. Asianmukaisen ja oikeasuhtaisen korvauksen sekä tilitystietojen sisällön määrittely jäi siten KDM-työpajoissa avoimeksi.

Kustantajien edustajat toivat keskusteluissa sen sijaan esiin, että kirjailijan ja kustantamon etu on loppupeleissä yhtenäinen, ja ansaintalogiikka toisiinsa sidottu. Tosin yksi kustantamoiden edustaja totesi, että on mahdollista, että kustantaja hyötyy suoratoistopalveluista, mutta yksittäinen kirjailija välttämättä ei, koska kustantajalla on huomattavan laaja *backlist* verrattuna yksittäiseen kirjailijaan. Mikäli uutuuskirjoille asetettaisiin suoratoistopalveluissa kirjailijoiden ehdottama karenssi, valuisivat kustantajan markkinointiponnistukset hukkaan, sillä kirjakauppojen harventuessa uutuuskirjat eivät olisi kuluttajien saatavilla samaan aikaan markkinoinnin kanssa.

Kustantajan edustaja myös totesi, että kustannussopimus, jossa ei luovuteta oikeuksia ääni- ja e-kirjaan ei olisi kustantajan kannalta houkutteleva. Tosin on myös kustantamoita, jotka ovat sopineet äänikirjan karenssista kirjailijan kanssa. Lisäksi kustantajat totesivat, että kaikista kirjoista ei ole kannattavaa ylipäättään tehdä äänikirjaa. Kyse on siten tapauskohtaisesta arvioinnista.

Kustantajien näkökulman mukaan kirjailijoiden taloudellinen ahdinko ei selity kirja-alan digitalisoitumisella. Vain harva kirjailija on pystynyt tulemaan toimeen yksinomaan kirjan myynnistä saaduilla tuloilla tähänkään asti. Kustantajat huomauttivat, että Suomi on globalisoituvassa maailmassa pieni kielialue, ja yhä harvempi kirjailija tulee sen takia toimeen pelkillä tekijänoikeuspalkkioilla. Kirjailijoiden laskevat tulot selittyivät kustantajien edustajien mukaan kirja-alan ahdingolla ja muuttuneilla lukemistottumuksilla. Toisaalta on myös sellaisia kirjailijoita, joiden tulot ovat äänikirjan yleistyessä nousseet. Kirjallisuus kilpailee muiden sisältöjen kanssa etenkin kuluttajien ajankäytöstä ja kiinnostuksesta. Kustantajien mukaan kustantamojen maksamat tekijänoikeuskorvaukset ovat joidenkin kirjailijoista kohdalla jopa aiempaa suuremmat.

Kustantajien edustajat huomauttivat, että 2010-luvulla tasaisessa laskussa ollut kirjamarkkina on saanut kasvunsa nimenomaan digitaalisen kirjallisuuden myynnillä. Kustantajien mukaan kirjan näkyvyys on tällä hetkellä nimenomaan äänikirjanäkyvyyttä, ja että äänikirjanäkyvyys tuo nostetta myös painettujen kirjojen myynnille.

Kustantamot painottivat omaa yhteiskuntavastuutaan tuomalla esiin, että he julkaisevat valtavan määrän myös vähälevikkistä kirjallisuutta, koska se kuuluu kustantamisen arvoperustaan.

Kustantamot näkevät tekoälyssä myös mahdollisuuksia. On kuitenkin tärkeää määritellä, mitä tarkoitetaan tekoälyllä, kun siitä puhutaan. Monissa jo pitkään käytössä olleissa työkaluissa hyödynnetään jo tekoälyä. Kustantajien näkemyksen mukaan on tärkeää, että kustannussopimuksissa kielletään tekstin- ja tiedonlouhinta. Käytännössä tämän kiellon toteuttaa kustantaja lisäämällä sen teoksen metadatatietoihin.

Suoratoistopalvelujen näkemys

Suoratoistopalveluiden edustajien mukaan he ovat ennen kaikkea teoksien jakelukanava. Vastuu sopimuksien sisällöstä ja siten myös kirjailijalle maksettavasta asianmukaisesta ja oikeasuhtaisesta korvauksesta sekä tilitystiedoista on kustantajalla. Kustantaja on kirjailijan sopimuskumppani, eikä suoratoistopalvelu ole yleensä sopimussuhteessa kirjailijaan. Suoratoistopalvelut eivät siten ottaneet lainkaan kantaa uuden sääntelyn määrittelyyn.

Suoratoistopalveluiden edustajien mukaan hinnoitteluun liittyvät ongelmat ovat koko jakeluketjun ongelmia. Ennen kaikkea kuluttajat pitäisi saada maksamaan palvelusta enemmän. Suoratoistopalveluiden edustajien mukaan hintoja on nostettu jo jonkin verran. Heidän mukaansa kuluttajat ovat haluttomia maksamaan palvelusta nykyistä enempää, eikä korvaustasoa ole tämän takia mahdollista nostaa. Tämän näkökulman mukaan vastuu kirjailijan asianmukaisesta ja oikeasuhtaisesta korvauksesta olisikin siis kuluttajalla.

Suoratoistopalveluiden edustajat kommentoivat kirjailijoiden peräänkuuluttamaa yhteiskuntavastuuta huomauttamalla, että heidän edustamansa palvelut pidentävät kirjan elinkaarta ja pitävät *backlistiä* saatavilla.

Suoratoistopalveluiden edustajat myös huomauttivat, että vaikka suoratoistopalvelut tarjoavat uusille asiakkaille ilmaisia kokeilujaksoja, eivät ne ole yritykselle maksuttomia, ja että maksavia asiakkaita on ehdoton valtaosa. Kirjailija saa korvauksen kaikesta kuuntelusta, myös ilmaisten kokeilujaksojen aikana kulutetuista teoksista.

Hankkeen viestintä

Kirjailijaliitto on viestinyt määrätietoisesti ja tavoitteellisesti KDM-hankkeen teemoista ja työn etenemisestä julkisuuteen, omille sidosryhmilleen ja koko kirjailijakunnalle. Hankkeen aihepiirit ovatkin olleet näkyvästi esillä perinteisessä ja sosiaalisessa mediassa. Erityisesti kirjailijoiden tulojen laskusta ja kirjamarkkinoiden digitalisaation aiheuttamasta kirja-alan muutoksesta on kirjoitettu keväästä 2023 alkaen satoja uutisia ja siitä on keskusteltu televisiossa ja radiossa. Aiheen käsittelyssä myös Kirjailijaliiton ja Suomen tietokirjailijat ry:n tekemä tulotutkimus on noussut toistuvasti esille eri medioissa.

Kirjailijaliitto on lähettänyt jäsenilleen säännöllisesti edunvalvontakirjettä, jossa on kerrottu mm. KDM-hankkeen etenemisestä. Hankkeesta on kerrottu myös avoimesti Kirjailijaliiton kotisivuilla ja sosiaalisessa mediassa. Kirjailijaliitto on lisännyt huomattavasti tiedotusta ja ohjeistusta uudesta lainsäädännöstä ja sen tekijöille asettamista uusista oikeuksista, joihin kirjailijat voivat neuvottelutilanteessa vedota. Näissä viesteissä keskeisintä on ollut kirjailijoiden tietoisuuden lisääminen omista oikeuksistaan neuvottelupöydässä kustantajan kanssa.

Hankkeen aikana on myös informoitu yhteistyökumppaneita ja sidosryhmiä tapaamisoin ja tiedottamalla. Lisäksi hankkeen teemoista on tiedotettu yhdessä muiden kirja-alan järjestöjen kanssa jäsenistöille ja sidosryhmille.

Yleisesti hanke on innoittanut varsinkin kirjailijoita jakamaan kokemuksiaan työstään ja taloudellisista huolistaan niin perinteisessä mediassa kuin sosiaalisessa mediassa. Myös Kirjailijaliiton julkaisemassa Kirjailija-lehdessä on ilmestynyt hankkeen aikana lukuisia pääkirjoituksia, kolumneja ja muita kirjoituksia, joiden teemana on ollut kirjailijan tulonmuodostus digitaalisessa toimintaympäristössä.¹⁵

15 www.kirjailijalehti.fi

Hankkeen tulokset ja jatkotoimenpiteet

Hankkeen tuloksista selvin oli keskusteluyhteyden avaaminen kirja-alan toimijoiden kesken. Aikaisemmin tällaisia yhteisiä keskusteluja, joissa osapuolet kertovat selvästi omat näkemyksensä, ei ole käyty. Vaikka yhteistä tahtotilaa ei monissa asioissa löydetty, tulivat kipupisteet ja käytäntöjen kehittämisen tarpeet selvästi esille.

Askeleen eteenpäin päästiin kuitenkin aloittamalla hyvien käytäntöjen päivittäminen kirjailijoiden ja kustantajien välillä. Hyvien käytäntöjen päivittämisessä otetaan huomioon tekijänoikeuslain uusi sääntely. Tämä voi pitkällä tähtäimellä johtaa kirjailijan kannalta parempiin tuloksiin sopimusneuvotteluissa kustantajan kanssa.

Näkyvänä tuloksena on myös kirjailijoiden tietoisuuden lisääminen omista oikeuksistaan neuvottelupöydässä kustantajan kanssa. Kirjailijaliitto on lisännyt huomattavasti omaa ohjeistustaan kirjailijoille erilaisissa neuvottelutilanteissa. Lisäksi liitto on laatinut erilliset ohjeet äänikirjoista sopimiseen ja neuvotteluihin valmistautumisesta. Näiden verkkosivuilta avoimesti löytyvien ohjeiden lisäksi Kirjailijaliiton juristi neuvoo kirjailijoita henkilökohtaisesti kaikkiin sopimuksiin liittyvissä asioissa.

Johtopäätöksiä uusien tekijän asemaa parantavien säännöksiä määrittelemisestä

Sidosryhmäkeskustelujen tavoite oli määritellä tekijänoikeuslain uusien tekijän asemaa parantavien säännöksiä sisältö, jotta ne voitaisiin jalkauttaa osaksi kirja-alan sopimuksia. Käytännössä keskusteluissa pyrittiin määrittelemään, mitä tarkoitetaan asianmukaisella ja oikeasuhtaisella korvauksella ja mitä tietoja tekijänpalkkiotilityksessä tulisi kertoa.

Selvään lopputulokseen ei tässä asiassa päästy, koska keskusteluissa ei edetty käsitteiden määrittelystä konkretiaan. On siis olemassa uutta pakottavaa kustannussopimuksiin vaikuttavaa sääntelyä, mutta ei alan konsensusta siitä, mitä se käytännössä tarkoittaa. Oikeusvarmuutta tilanteeseen voi hakea viime kädessä Tekijänoikeusneuvoston ratkaisulla tai tuomioistuimen päätöksellä. Muutoin huolena on, että uusi sääntely ei tosiasiallisesti paranna tekijöiden asemaa.

Uudesta pakottavasta sääntelystä huolimatta sopimusvapaus on pääperiaate jatkossakin. Asianmukainen ja oikeasuhtainen korvaus tulee siten määritellä kustantajan ja kirjailijan sopimusneuvotteluissa. Toistaiseksi Suomessa ei ole kirja-alalla kollektiivista neuvottelukäytäntöä.

Uuden sääntelyn mukaan kustantajan on maksettava asianmukainen ja oikeasuhtainen palkkio kirjailijalle, vaikka se lisensoisi kirjaa millä ehdoilla tahansa. Rojaltisopimuksiin perustuvat

korvaukset yleensä kasvavat teoksen kaupallisen menestyksen mukaisesti. Tällaiset sopimukset edellyttävät yksityiskohtaisen selvityksen tekemistä 30 a §:n mukaisesti.

Tekijänoikeuslain 30 a §:n mukaan alkuperäisellä tekijällä on oikeus saada säännöllisesti ja vähintään kerran vuodessa ajantasaiset, merkitykselliset ja kattavat tiedot teoksensa hyödyntämisestä siltä, jolle hän on luovuttanut oikeutensa tai yksinomaisen käyttöluvan. Selvitys on annettava, jos luovutuksensaajalla on ollut tuloja teoksen hyödyntämisestä tai tekijälle maksettava korvaus riippuu siitä, missä laajuudessa teosta käytetään. Selvityksen tulee sisältää tiedot teoksen hyödyntämisestä, siitä syntyneistä tuloista ja tekijälle maksettavasta korvauksesta kaikkien hyödyntämistapojen osalta.

Säännöksen tarkoituksena on varmistaa avoimuus eri hyödyntämistapojen, kaikkien hyödyntämisestä syntyneiden tulojen ja tekijälle maksettavan korvauksen osalta. Tarkoitus olisi niin ikään varmistaa, että tekijälle annetaan totuudenmukainen selvitys hyödyntämisestä saatavista erityyppisistä tuloista niin kauan, kuin hyödyntäminen jatkuu, myös maailmanlaajuisesti tapahtuvan käytön osalta. Selvityksen antamista koskevista yksityiskohdista sovittaisiin yleensä tekijänoikeuden luovutusta koskevassa sopimuksessa.

Jos tekijän sopijakumppani ei pysty luovuttamaan tekijälle selvitystä, voi tekijä pyytää uuden sääntelyn mukaan tietoja myös suoraan luovutuksensaajalta. Ensisijaisesti kirjailijan tulee saada lain mukainen selvitys kustantajalta. Jos kustantaja ei pysty luovuttamaan tietoja, voi kirjailija pyytää ne myös kustantajan sopijakumppanilta, kuten suoratoistopalvelulta. Kirjailijoiden tulee siten tarkistaa vuosittain saamansa tilitystiedot ja pohtia, onko niissä annettu riittävästi tietoja. Jos riittäviä tietoja ei ole toimitettu, niin kirjailija voi pyytää niitä suoratoistopalvelulta.

Uuden sääntelyn tosiasiallinen toteutuminen edellyttää, että velvoitteet otetaan huomioon sopimusneuvotteluissa. Suurena huolen aiheena on se, että sääntelyä ei oteta riittävällä tavalla huomioon kahdenkeskeisissä sopimusneuvotteluissa, jolloin kirjailijoiden sopimusasema ei parannu. KDM-hankkeen aikana yhteinen keskustelu aiheesta oli vaikeaa, joten voidaan olettaa, että sitä se on jatkossakin.

Vaikka uusi sääntely sinänsä tukee tekijöitä, niin tekijöiltä ja kirjailijoilta edellytetään entistä enemmän juridista osaamista ja neuvotteluihin valmistautumista. Kirjailijaliiton yhtenä tavoitteena KDM-hankkeessa oli kirjailijoiden tiedon lisääminen tiedottamalla ja ohjeistamalla uudesta lainsäädännöstä ja sen tekijöille asettamista uusista oikeuksista, joihin kirjailijat voivat neuvottelutilanteessa vedota.

Hyvien käytäntöjen päivittäminen

KDM-hankkeen yhtenä osana Suomen Kirjailijaliitto sekä Suomen tietokirjailijat ry aloittivat Suomen Kustannusyhdistyksen kanssa neuvottelut alan hyvien käytäntöjen päivittämiseksi vastaamaan uutta tekijänoikeuslain sääntelyä ja digitaalista toimintaympäristöä.

Kirja-alalla kustannussopimukset solmitaan usein tilanteessa, jossa yksin itseään edustavalla tekijällä on vastassaan kustannusyhtiö. Näin asetelma ei ole oikeasuhtainen. Harvalla tekijällä on myöskään suoraa tietoa muiden sopimuksista tai vaadittavaa neuvottelukokemusta omien etujen ammattimaiseen ajamiseen. Yksittäinen kirjailija on myös heikommassa neuvotteluasemassa kuin esimerkiksi yritys.

Hyvät käytännöt toimivat ohjeena kustannussopimusneuvotteluihin. Hyvillä käytännöillä ei ole oikeudellista sitovuutta, mutta ne ohjaavat sopimuksia eli lähtökohtaisesti kirja-alan toimijan tulisi niitä noudattaa. Sopimuskumppanin, joka haluaa poiketa hyvistä käytännöistä, tulee perustella poikkeamisensa. Hyvät käytännöt eivät kuitenkaan ole kovin tuttuja sopimuksia solmiville kirjailijoille eikä niihin siksi osata tehokkaasti vedota. Ne eivät siten yksinomaan riitä turvaamaan tekijän asemaa siten kuin uusi tekijänoikeuslaki edellyttää, mutta luovat suuntaviivat alan sopimuskäytännöille.

Kymmenessä vuodessa tilanne kirjamarkkinoilla on myös muuttunut erityisesti digitalisaation ja suoratoistopalveluiden seurauksena. On siten tärkeää päivittää hyvät käytännöt vastamaan uutta tekijänoikeuslain sääntelyä sekä digitaalista toimintaympäristöä.

Varsinaiset neuvottelut uusista hyvistä käytännöistä käynnistyivät Kustannusyhdistyksen, Suomen tietokirjailijoiden ja Kirjailijaliiton välillä marraskuussa 2024.

Kirjailijoiden neuvotteluaseman vahvistaminen

DSM-direktiivin sääntelyn ja tekijänoikeuslakiin implementoidun tekijän asemaa parantavan sääntelyn taustalla on se, että EU:n tasoisesti on todettu, että tekijät ovat lähtökohtaisesti heikommassa asemassa sopimuskumppaniinsa nähden. Uudella sääntelyllä pyritään vahvistamaan tekijän asemaa.

Jotta kirjailijoiden neuvotteluasema voisi vahvistua, tulee uusi sääntely määritellä ja saattaa osaksi kirja-alan sopimuksia. Lisäksi kirjailijoiden osaamista tekijänoikeuslaista, kustannussopimuksista ja neuvottelutaidoista tulee lisätä. Hanke osoitti jo alkuvaiheessaan, että kirjailijat tarvitsevat parempia ohjeita sopimusneuvotteluihin etenkin äänikirjoista.

Suomen Kirjailijaliitto on laatinut hankkeen aikana paljon ohjeistusta kirjailijoille liittyen äänikirjoihin, uuteen tekijänoikeuslakiin sekä yleisesti neuvottelamiseen. Kirjailijaliiton tavoitteena on oman mallisopimuksen laatiminen.

Kirjailijoiden neuvotteluaseman vahvistaminen edellyttää myös kustantajalta aktiivisia toimia. Myös kustantaja on omalta osaltaan vastuussa siitä, että sopimusneuvotteluissa määrittäänsä asianmukainen ja oikeasuhtainen korvaus ja sovitaan riittävän yksityiskohtaisesta sisällöstä tilitysraportille. Mikäli kustantaja ei pysty jotain tietoa antamaan, kustantajan tulee antaa kirjailijalle sopimuskumppanin yhteystiedot, jotta kirjailija voi pyytää suoraan häneltä tietoja. Pääsääntö kuitenkin on, että kustantajalta saa riittävät tiedot.

On mahdollista, että uudesta sääntelystä ja kirjailijoille laadituista ohjeista huolimatta kirjailijan asema ei parannu riittävällä tavalla, jolloin alan neuvottelukäytäntöjä pitää selvittää. Euroopan komission vuonna 2022 julkaisemien suuntaviivojen myötä on mahdollistettu yksinyrittäjien ja freelancereiden kollektiiviset neuvottelut kilpailuoikeuden estämättä.¹⁶ Myös kilpailu- ja kuluttajavirasto on ottanut suuntaviivoihin kantaa.¹⁷

16 Komission suuntaviivat (tekijöihin viitataan erityisesti kohdissa 38 ja 39):
[https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/?uri=CELEX:52022XC0930\(02\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/?uri=CELEX:52022XC0930(02))

17 <https://www.kkv.fi/blogit/kkv-blogi/komission-uudet-suuntaviivat-tuovat-yksinyrittäjälle-hyvan-selkanojan-tyooloja-koskeviin-kollektiivisiin-neuvotteluihin/>

Lopuksi

Ruotsin Kirjailijaliitto esitteli syyskuussa 2024 Ruotsin Göteborgin kirjamessuilla Reilun kaupan suoratoistopalvelun¹⁸, jolla pyritään lisäämään kuluttajien tietoisuutta kirjatutannon epäkohdista. Asiasta uutisoivat myös Dagens Nyheter, Dagens Industri ja Svensk Bokhandel. Malli takaisi tekijälle taatun vähimmäiskorvauksen esimerkiksi siten, että palvelun käyttäjä maksaa kirjasta teoskohtaisen hinnan. Mallia kehittelemässä ollut Ruotsin Kirjailijaliiton puheenjohtaja Anja Gatu uskoo, että kuluttajat ovat valmiit maksamaan reilusta kuuntelusta suoratoistopalveluiden asiakasmaksuja hieman korkeamman hinnan.¹⁹

Kuluttajien tietoisuuden lisääminen kirjailijoiden saamista liian pienistä korvauksista voisi ohjata kuluttajien käyttäytymistä kohti eettisempiä valintoja. Tämä voisi lisätä kannustinta uusille reiluille suoratoistopalveluille tai nykyisten palveluiden ehtojen parantamiselle. Näin myös kustantajilla olisi mahdollisuus valita erilaisia sopijakumppaneita ja tehdä sopimuksia, joissa asianmukainen ja oikeasuhtainen korvaus kirjailijalle voidaan taata. Kaikki osapuolet hyötyvät taloudellisesti siitä, että kuluttajahintoja saadaan ylöspäin.

Mikäli uutta tekijänoikeuslakia ei saada määriteltyä ja tuoduksi osaksi kirja-alan hyviä käytäntöjä sekä kustannussopimuksia, ei tekijän asema tosiasiallisesti parannu. Suomi on EU:n jäsenmaana sitoutunut DSM-direktiivin mukaan varmistamaan sen, että kun tekijät lisensoivat tai siirtävät yksinoikeutensa teostensa tai muun suojatun aineistonsa hyödyntämiseen, heillä on oikeus saada asianmukainen ja oikeasuhtainen korvaus.

Jäsenvaltiot voivat direktiivin mukaan käyttää erilaisia mekanismeja, kun ne panevat kyseisen periaatteen täytäntöön kansallisessa lainsäädännössään ottaen huomioon sopimusvapauden periaate sekä oikeuksien ja etujen sopiva tasapaino. Suomessa lainsäätäjä on jättänyt sääntelyn toteutumisen kunkin alan sidosryhmien varaan.

Tällä hetkellä moni ammattikirjailija harkitsee alanvaihtoa siitä yksinkertaisesta syystä, että työstä saatavat palkkiot eivät riitä elämiseen. Kirjailijat kokevat myös epäreiluna asetelman, jossa heidän avainasemaansa koko ketjun alkutuottajina niin suoratoistopalveluiden kuin kustantamojen kannalta ei tunnusteta eikä arvosteta. Ilman kirjailijoita ei ole mitään mitä kustantaa ja myydä eri jakelukanaviin. Samaan aikaan kirjalliset sisällöt viihteellistyvät ja niitä kulutetaan kuuntelemalla. Julkisessa keskustelussa ollaan huolissaan suomen kielen kehittymisestä ja etenkin suomalaisten nuorten lukutaidosta.

Hanke sai pohtimaan sitä, riittävätkö nykyiset kulttuuripoliittiset toimet turvaamaan suomalaisen kirjallisen kulttuurin säilymisen digitaalisen murroksen keskellä. Kuten kustantamojen edustajat toivat KDM-hankkeen keskusteluissa esiin, kustantamon ja kirjailijan kohtalot ovat

¹⁸ <https://forfattarforbundet.se/antligen-dags-for-en-rattvisemarkt-ljudbok/>

¹⁹ <https://www.svb.se/nyheter/rattvisemarkta-ljudbocker-ska-ge-forfattare-garanterad-ersattning/4292501>

toisiinsa sidotut. Kirjailijat toivovat enemmän sääntelyä ja nykyisen lain selkeämpää tulkintaa toimeentulonsa turvaamiseksi.

Kirjailijoiden ja kustantajien tulisikin löytää yhteisiä ratkaisuja kirjallisuuden tulevaisuuden takaamiseksi. Olisi pohdittava yhdessä pitkän tähtäimen strategiaa, jotta kirja pysyy elossa, kirjailijat voivat harjoittaa ammattiaan ja kustantajat säilyttää elinkeinonsa kannattavana. Myös suoratoistopalveluiden tulisi kantaa vastuunsa tässä ketjussa.

Lopulta kyse on suomalaisen kielen ja kulttuurin tulevaisuudesta. Kysymykset kirjailijoiden toimeentulosta ja kirjallisuuden tulevaisuudesta koskevat kaikkia. Suomen Kirjailijaliitto toivoo, että vastaukset löytyvät yhteistyössä ja yhteisymmärryksessä hankkeen myötä alkaneiden keskustelujen jatkuessa kirja-alalla ja koko yhteiskunnassa.

**Kirjallisuus digitaalisessa murroksessa
-hankkeen loppuraportti käsittelee kirja-alan
käytäntöjen ajanmukaistamista digitaalisessa
toimintaympäristössä uuden tekijänoikeuslain
mukaisesti.**

Tekstejä ja kuvia käytettäessä edellytetään viittausta
tai linkitystä Kirjallisuus digitaalisessa murroksessa -hankkeeseen.

Lisätietoja:

Ilmi Villacís | Toiminnanjohtaja, Suomen Kirjailijaliitto ry
ilmi.villacis@kirjailijaliitto.fi

www.kirjailijaliitto.fi

SUOMEN
KIRJAILIJALIITTO